

IMOM MOTURIDIY

XALQARO ILMIY-TADQIQOT MARKAZI
INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH CENTER

المركز الدولي للبحوث العلمية

Jurnalga maqolalar qabul qilish
uchun maxsus veb-sayt:

www.maturidijournal.uz

+998971 244-35-36

www.moturidiy.uz

@moturidiyuz

info@moturidiy.uz

Ma'naviy-ma'rifiy, ilmiy-adabiy jurnal

ISSN 2181-1881

MOTURIDIYLIK

THE MATURIDIYYA - الماتريدية - МАТУРИДИЗМ

Narsalarning asl mohiyatini
bilishga olib boradigan yo'llar - hissiy anglash,
rost xabar va aqlidir.

MOTURIDIYLIK

The Maturidiyya - الماتريدية - Матуридизм

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ

Музаффар КОМИЛОВ – тарих фанлари номзоди, доцент

Нуриддин ХОЛИҚНАЗАРОВ – Ўзбекистон мусулмонлари идораси раиси, муфтий

Шоазим МИНОВАРОВ – Ўзбекистондаги Ислом цивилизацияси маркази директори

Давропбек МАХСУДОВ – тарих фанлари доктори, доцент

Зоҳиджон ИСЛОМОВ – филология фанлари доктори, профессор

Аҳаджон ҲАСАНОВ – тарих фанлари доктори, профессор

Шовосил ЗИЁДОВ – тарих фанлари доктори, доцент

Жамолиддин КАРИМОВ – тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Аҳмад Саъд ДАМАНҲУРИЙ (أحمد سعد الدمنهوري) – илоҳиёт фанлари доктори

Маҳмуд Эрол ҚИЛИЧ (Mahmud Erol KILIÇ) – доктор, профессор, IRCISA Бош директори

Назир Мухаммад АЙЁД (نظير محمد عياد) – илоҳиёт фанлари доктори, Ал-Азҳар мажмуаси Ислом тадқиқотлари академияси Бош котиби

Режеп ТУЗЖУ (Reser Tuzcu) – илоҳиёт фанлари доктори, профессор, Салжук университети ҳузуридаги Имом Мотуридий тадқиқот маркази директори

Аширбек МУМИНОВ – тарих фанлари доктори, профессор, IRCISA Бош директорининг дастурлар бўйича маслаҳатчиси

Камалуддин Нурдин МАРЖУНИ (Kamaluddin Nurdin Marjuni) – илоҳиёт фанлари доктори, Малайзия ислом фанлари университети кафедра мудири

Дониёр МУРАТОВ – тарих фанлари номзоди, доцент

Одил ЭРНАЗАРОВ – тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Ўзбекистон Республикаси Дин ишлари
бўйича қўмитасининг 2023 йил 8 июньдаги
03-07/4601-сонли ҳулосаси асосида тайёрланди.

Муассис:

ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ
АКАДЕМИЯСИ ҲУЗУРИДАГИ
ИМОМ МОТУРИДИЙ ХАЛҚАРО
ИЛМИЙ-ТАДҚИҚОТ МАРКАЗИ

Бош муҳаррир:

Жамолиддин Каримов,

Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Масъул муҳаррир:

Зафар Фахриддинов,

*Исломишунослик фанлари бўйича
фалсафа доктори (PhD)*

Саҳифаловчи:

Зарифжон Арслонов

Дизайнер:

Зарифжон Ғуломов

“Мотуридийлик” журнали

Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация
комиссиясининг 2021 йил 30 декабрдаги 310/10-
сон қарори билан диссертация асосий илмий
натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий
нашрлар рўйхатига киритилган.

Журнал 2021 йил 12 декабрда Ўзбекистон
Республикаси Президенти Администрацияси
ҳузуридаги Ахборот ва оммавий
коммуникациялар агентлиги томонидан
№1139 рақами билан рўйхатга олинган.

Таҳририят манзили:

Тошкент шаҳар, Шайхонтохур тумани,
Абдулла Қодирий кўчаси, 11-уй.

E-mail: maturidijournal.uz

Web-sahifa: info@motturidijournal.uz

Телефонлар: (+99871) 244-35-21,
(+99871) 244-35-47

МУНДАРИЖА

ИСЛОМШУНОСЛИК

Ibrohim Usmonov.

Шариат ва тасаввуф: герменевтик ёндашувлар (Ҳаким Термизий асарларида юридик герменевтика)..... 4

Zafar Fakhriddinov.

Ҳаким Термизийнинг тафсир ва таъвил борасидаги қарашлари 13

Numonjon Turayev.

Имом Бухорийнинг “ат-Тарих ал-кабир” асаридаги “тафарруд ар-ровий”га доир услуби..... 20

Doston Mustafayev.

“Ҳошия ала ал-Кашшоф” асарининг тафсиршуносликдаги аҳамияти 28

ДИНШУНОСЛИК

Komiljon Shermukhammedov.

Мисрдаги “Муслмон биродарлар” таъсирида шаклланган экстремистик ҳаракатлар: қиёсий таҳлил 36

Shukrullo Jurayev.

Муҳаммад Шайбоний асарларида тинчлик тамойилларининг акс этиши 46

Dilfuza Zakirova.

Динлардаги таъқик тушунчасига доир қарашлар таҳлили 55

Elyorjon Saminov.

Радикализм – экстремизм ва терроризмга элтувчи сўнгги босқич 63

ИСЛОМ ТАРИХИ

Muzaffarkhon Joniyev.

Совет даврида Ўрта Осиё муслмонларининг ҳаж сафарлари (1920-1930 йиллар)..... 70

Oybek Sotvoldiyev.

Табақот жанрининг юзага келиш ва ривожланиш тарихи 80

Sayqal Ahmedov.

Мовароуннаҳр мўғуллар ҳукмронлиги даврида 87

ИСЛОМ МАНБАШУНОСЛИГИ

Doniyor Muratov.

Абдуллоҳ Субазмуний ва унинг “Кашф Ал-Осор” асари 94

Mas’udkhon Ismoilov.

Хожа Муҳаммад Порсо “Ҳафтоду се фирқа” рисоласининг исломдаги фирқаларни ўрганишдаги аҳамияти 104

Zokhidjon Abdullayev.

Имом Бухорийнинг “Халқ афъол ал-ибод” асари ва унинг ёзилиш услублари 112

Saidmuhammadkhon Muhibullayev.

Камолиддин Баёзий Таржимаи холи ва яшаган давридаги илмий, ижтимоий ва сиёсий муҳит 122

Maftuna Muminova.

Navoiy asarlarida ustoz-shogird g’oyalarning manbaviy va milliy asoslari..... 130

Malika Nosirova, Saidakhon Asqarova.

Mahmud Zamaxshariyning “al-Mufasssal fi san’at al-e’rob” asaridagi she’riy parchalar tasnifi 137

Shukrullo R. JURAYEV,
*International Islamic Academy of Uzbekistan,
Researcher of the Imam Maturidi International
Scientific Research Center, PhD.
A.Kadiri str: 11, 100011, Tashkent, Uzbekistan.
E-mail: jurayev1982@mail.ru*

DOI: 10.47980/MOTURIDIY/2023-2/6

**МУҲАММАД ШАЙБОНИЙ АСАРЛАРИДА
ТИНЧЛИК ТАМОЙИЛЛАРИНИНГ АКС
ЭТИШИ**

**THE REFLECTION OF THE PRINCIPLES
OF PEACE IN THE WORKS OF
MUHAMMAD SHAIBANI**

**ОТРАЖЕНИЕ ПРИНЦИПОВ МИРА
В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ МУХАММАДА
ШАЙБАНИ**

КИРИШ

Уруш пайтида халқаро муносабатлар, табиийки, унда бир-бирига қарши бўлган томонлар ўртасидаги алоқаларга таъсир қилади. Ҳар бир томон ёки гуруҳ бир-бирини душман сифатида қабул қилиб, ғалаба ва устунликка эришиш учун уни мағлуб этишга ҳаракат қилади. Душманни мағлуб этиш истаги томонларни энг оғир жиноятларга ундаши мумкинлигини ҳисобга олиб, қуролли курашнинг воситалари ва усуллари, шунингдек, жанговар ҳаракатларнинг очилиши ва ўтказилишини қонуний тартибга солиш талаб этилади. Шу сабабли, кўплаб ҳуқуқ тизимларида уруш ва тинчлик масалалари муайян қоидалар асосида тартибга солинади.

Ислом ҳуқуқида ҳам халқаро муносабатлар объекти бўлган уруш ва тинчлик масалаларига алоҳида эътибор қаратилган. Хусусан, Қуръони каримда келган қатор оятлар ва Муҳаммад (а.с.)-дан ривоят қилинган бир қанча ҳадисларда уруш билан боғлиқ муносабатлар тартибга солинган. Шу билан бирга, “сияр” илми бўйича иш олиб борган фақиҳ уламолар уруш билан боғлиқ фикр ҳадисларни четлаб ўтмаган.

Бунга бир қанча объектив ва субъектив сабаблар мавжуд. Хусусан,

– дин сифатида шаклланган исломни бошқа дин ва мафқуралар томонидан осонликча тан олинмагани билан боғлиқ. Чунки ислом дини

шаклланиш давридаёқ кескин қаршиликка учраган.

– Арабистон яриморотида, унинг шарқий ва ғарбий минтақаларда яшовчи уруғлар, қабилалар, халқлар ва элатларнинг ҳар бирида ўз дини ва эътиқодий қарашлари мавжуд эди. Ўз навбатида уруғ-қабилачилик даврида инсонларнинг эътиқодий қарашларга ишончи кучли бўлиб, ҳаётий фаолиятни диний қарашларсиз тасаввур қилишмаган. Шу сабабли ҳам янги динни қабул қилиш, баъзи ҳолларда урушларсиз кечмаган.

– араблар ҳуқумронлигига қарши халифаликка бўйсундирилган ҳудудлар айрим аҳоли қатламлари томонидан қўзғолонлар, низоли вазиятлар бўлиб турган.

– араб ҳуқумрон доиралари билан маҳаллий сулолалар вакиллари ўртасидаги қарама-қаршиликлар, маҳаллий халқларнинг ўз мустақил давлатчилигини тиклаш мақсадида олиб борган миллий-озодлик ҳаракатлари оқибати ўлароқ халифаликдан ажралиб чиққан қатор мустақил давлатларнинг ташкил топиши кузтилган.

– араб халифалиги таркибидаги уруғлар, қабилалар, қавмлар, исломдан бошқа динларга эътиқод қилувчилар ва ҳеч бир динга эътиқод қилмайдиганлар билан мусулмонлар ҳамда мусулмон жамоаси билан бошқа диний жамоалар ўртасидаги зиддиятлар, уруш-жанжаллар бўлиб турган (Тошқулов, 2021). Бу эса, фақиҳлар олдида уруш билан боғлиқ халқаро муносабатларни шаръий жиҳатдан тартибга солиш масъулиятини юклаган.

АСОСИЙ ҚИСМ

Фақиҳлар урушларнинг олдини олиш ва имкон қадар инсоний йўқотишларни камайтириш мақсадида универсал аҳамият касб этувчи қоидаларни тасниф этганлар. Маълумки, ислом ҳуқуқида дунё “дор ал-ислом”, “дор ал-ҳарб” ва “дор ас-сулҳ”га бўлиниши ҳақидаги қарашлар мавжуд. Бу тушунчаларнинг келиб чиқиш ҳам бевосита урушларнинг олдини олиш ҳамда тинчлик ва уруш ҳолатида душман деб ҳисобланган томон билан алоқаларни ташкил этишга бевосита боғлиқ.

Ислом ҳуқуқида дунёнинг бу тарзда бўлиниши Қуръон оятлари ёки ҳадислар билан тақсимот қилинмаган. Балки, фақиҳлар томонидан урушларни олдини олиш ва уруш келиб чиққан ҳолатда хавфсизликни таъминлаш

Аннотация. Мақолада ҳанафий мазҳабининг етук намоёндаси Муҳаммад Шайбоний асарларида тинчликни асрашига қаратилган тамойиллар ҳақида сўз боради. Муҳаммад Шайбоний асарлари ҳанафий уламолар наздида мазҳабнинг мўътабар манбалари сифатида эътироф этилади. Айниқса, олимнинг “ас-Сияр ал-кабир” асари уруш ва тинчлик шароитида турли дин вакиллари ўртасида юзага келувчи халқаро муносабатларни тартибга солишига қаратилгани билан ажралиб туради.

Маълумки, ислом ўз моҳиятига кўра тинчлик динидир. Уинсонларни тинчлик ва барқарорликни таъминлаш йўлида бор куч-гайратини сафрлашига, турли фитна ва ўзаро адоватга барҳам беришига чақиради. Зеро, тинчлик ислом динининг асосини ташиқил этади. Аммо бугунги кунда мутаассиб оқим вакиллари оят ва ҳадисларда келтирилган уруш ва тинчлик ҳақида келган қоидаларни нотўғри талқин этиб, ислом динини уруш дини сифатида тасвирлашига интилмоқдалар.

Мақолада ҳанафий мазҳаби етук олимларининг ислом динида тинчликни асраш борасидаги қарашлари баён этилган. Шунингдек, уруш ва тинчлик масалаларида оят ва ҳадисларда келтирилган қоидаларнинг моҳияти очиб берилган. Айниқса, ҳозирда радикал шахслар томонидан асл моҳияти бузиб талқин этишига ҳаракат қилинаётган “жсиҳод” тушунчасининг моҳияти ҳақида ислом олимларининг фикрлари келтирилган.

Калим сўзлар: Ислом халқаро ҳуқуқи, сунна, ҳанафийлик фикҳи, халқаро муносабатлар, халқаро шартнома, жсиҳод, “ас-Сияр ал-кабир”, ҳудуд, “дор ал-ислом”, “дор ал-ҳарб”, “дор ал-аҳд”, элчиларнинг дахлсизлиги.

Abstract. The article talks about the principles aimed at preserving peace in the works of Muhammad Shaibani, a prominent representative of the Hanafi school. Muhammad Shaybani's works are recognized by Hanafi scholars as authoritative sources of the maddhab. The scholar's work “al-Siyar al-Kabir” is especially distinguished by its focus on the regulation of international relations between representatives of different religions in war and peace.

As you know, Islam is essentially a religion of peace. It calls on people to put all their efforts in the way of ensuring peace and stability, to put an end to various conspiracies and mutual enmity. After all, peace is the basis of Islam. But today, the representatives of the bigoted movements are trying to describe the religion of Islam as a religion of war by misinterpreting the rules of war and peace contained in the verses and hadiths.

The article describes the views of scholars of the Hanafi maddhab on the preservation of peace in Islam. Also, the essence of the rules given in the verses and hadiths in matters of war and peace is revealed. In particular, the opinions of Islamic scholars about the essence of the concept of “jihad”, which radical individuals are trying to distort its original meaning, are presented.

Keywords: International Islamic law, Sunnah, Hanafi fiqh, international relations, international agreement, jihad, “as-Siyar al-Kabir”, territory, “Dar ul-Islam”, “Dar ul-harb”, “Dar ul-ahd”, inviolability of ambassadors.

Аннотация. Статья посвящена принципам сохранения, мира в творчестве Мухаммада Шайбани, известного представителя ханафитской школы, труды которого признаны ханафитскими учеными авторитетными источниками. Труд ученого “ас-Сияр аль-кабир” посвящен регулированию международных отношений между представителями разных религий в условиях войны и мира.

Как известно, ислам по своей сути является религией мира. Он призывает людей приложить все усилия на пути обеспечения мира и стабильности, положить конец разного рода заговорам и взаимной вражде. Ведь мир – это основа ислама. Но сегодня представители фанатичного толка пытаются охарактеризовать религию ислам как религию войны, неверно истолковывая правила войны и мира, содержащиеся в аятах и хадисах.

В статье описываются взгляды авторитетных ученых ханафитского мазхаба на вопросы сохранения мира в исламе. Также раскрывается суть приведенных в аятах и хадисах правил в вопросах войны и мира. В частности, представлены мнения исламоведов о сущности понятия «джихад», при помощи которого радикальные личности пытаются исказить его первоначальный смысл.

Ключевые слова: Международное исламское право, сунна, ханафитский фикх, международные отношения, международное соглашение, жсиҳад, “ас-Сияр аль-кабир”, территория, “Дар аль-ислам”, “Дар аль-харб”, “Дар аль-аҳд”, неприкосновенность послов.

мақсадида кейинчалик таснифланган. Ўз даврида фақиҳлар ишлаб чиқиб, такомиллаштирган бу қоидалар бугунги замонда ҳам халқаро ҳуқуқ бўйича мутахассислар томонидан уруш ва низоли вазиятларда давлатларни гуруҳлаштириш таснифига яқин туради. Унга кўра:

– биринчи гуруҳ, урушаётган томонлар, хусусан, урушда қатнашган давлатлар;

– иккинчи гуруҳ, жанг қилмайдиганлар ва бетарафлар ҳамда халқаро ҳамжамиятнинг бошқа барча аъзолари киради (А.Саидов, 2001).

Ҳанафий мазҳабининг ғоявий раҳна-моларидан саналган Муҳаммад ибн Ҳасан Шайбоний ўз асарларида ўн уч аср илгари тасниф этган қоидалар ҳам мусулмонларнинг ўзга дин вакилларига бўлган муносабатлари ҳамда улар билан уруш ва тинчлик даврида биргаликда ҳаёт кечиришига қаратилган. Шу билан бирга, динлар ва миллатлараро келишмовчилик ва низоли вазиятлар юзага келиши мумкин бўлган ҳолатда урушларнинг олдини олиш, мободо, уруш кузатиладиган бўлса, уни тартибга солиш ҳамда турли ваҳшийликлардан сақланиш масалалари ҳам Муҳаммад Шайбоний асарларида ўз аксини топган (Сарахсий, 1997).

Аслида, ҳеч бир дин уруш тарафдори эмас аксинча, барча динлар тинчлик тарафдори, бу масалада ислом дини энг олдинги ўринда туради, дейилса муболаға бўлмайди. Хусусан, ислом динининг бош манбаси бўлмиш Қуръони каримнинг “Анфол” сураси 61-оятда мусулмонларнинг урушни олдини олиш ва сулҳни қабул қилишга даъват этилган. Шунингдек, Қуръони каримда диний жамоалар, халқлар элатлар ўртасида қарама-қаршиликларни келтириб чиқариш, кескинлаштириш мақсадида бузғунчилик билан шуғулланиш, жамоалар, халқларнинг бири устидан иккинчиси ҳукумронлигини ўрнатиши, бир-бирларига зулм ўтказиши, тинч-тотувлик туйғусидаги келишувларга риоя қилмаслик қораланади (Абдулазиз Мансур, 2016). Ўз навбатида, бундай ҳатти-ҳаракатлар оғир жиноят ҳисобланади. Уларни содир қилган кишилар дунёда ва у охирада жавобгарликка тортилиши қайд этилади.

Масаланинг яна бир жиҳати Макка даврида нозил бўлган оятларнинг бирортасида ҳам мусулмонларга ўзгалар билан урушиш ёки жанг маъносида низолашувга руҳсат берилмаган. Аксинча, ҳар қандай ҳолатда ҳам мусулмонларга қарши чиққан ва азоб берганларга чиройли сўзлар билан жавоб бериш тавсия қилинган.

Душманликни бошлаган тараф мусулмонлар бўлмаса-да, Қуръони карим уларни сабрли бўлишга чақирган. Шунингдек, ёмонликка яхшилик билан жавоб бериш, урушдан тийилиш, ваъз-насиҳат билан душманга қарши “маънавий жиҳод” олиб боришни мусулмонларга тавсия қилган. Қолаверса, Макка даврида жиҳод тушунчаси тилга олинган оятларнинг ҳеч бирида жиҳод қуролли кураш маъносида ишлатилмаган.

МУҲОКАМА

Қурол билан жанг қилиш мазмунида нозил бўлган оятлар Мадина даври билан боғлиқ бўлиб, бу ҳолат ҳам вазият тақозоси ва шароитининг талабидир. Яъни, мусулмонлар кўлига қурол олиб жанг қилмаса, муқаррар душман хатари уларнинг тинчлигига раҳна солиш эҳтимоли мавжуд эди. Шунда ҳам Қуръон мусулмонларнинг кимга қарши қуролли кураш олиб бориши мумкин эканини белгилаб берган. Унга кўра, мусулмонлар ўзлари билан урушганлар ҳужумини даф этиш мақсадида жанг қилишлари мумкин. Нохақ ҳужум қилиш ва тажовузкорликдан эса қайтарилган. Шунингдек, қуролли кураш қувғин ва таъкибга учраган заиф одамларни ҳимоя қилиш, келишувларни бузиш орқали хавфсиз муҳит ва эҳтимолий хавфни юзага келтиришнинг олдини олиш каби сабабларга кўра ҳам қонуний деб топилиши назарда тутилган.

Шундай бўлсада, бугунги кунда фикҳда кўрсатилган уруш билан боғлиқ қоидаларни нотўғри талқин қилиш ёки Пайғамбар (а.с.) даврида бўлиб ўтган урушларни ноҳолис баҳолаш ҳолатлари ҳам кузатилади. Айниқса, Ғарб жамиятида исломофобияни ривожлантириш мақсадида “ислом қиличлар соясида тарқалган”, “ислом террор дини” каби асоссиз маълумотлар тарқатилади. Жумладан, АҚШлик ёзувчи Роберт Спенсер (1962) фикрига кўра, “жиҳод ғояси остида курашаётган террорчи гуруҳлар исломнинг моҳиятини бузиб кўрсатмайди, балки ислом динининг асли ўзи шундай”. Р.Спенсер ўз асарларида қуйидагича ғояларни асослашга интилан:

Муҳаммад пайғамбар ўз издошларига тинчлик ва бағрикенгликни ўргатмаган, балки душманларини ўлдиришга буйруқ берган, жиҳоддан яхшироқ ва муқаддасроқ нарса йўқлигини таълим берган;

Қуръон мусулмонларни яҳудий ва насронийларга қарши мунтазам уруш қилишга буюради;

Муҳаммад пайғамбар даврида мусулмонлар олиб борган урушлар мудофаа эмас, балки ҳужумкор бўлиб, бугунги кунда “Ислом олами” деб аталадиган ҳудудлар бир қатор мусулмон бўлмаган халқлар яшайдиган ерларни шафқатсизларча босиб олиниши натижасида вужудга келган, каби провакацион фикрлар илгари сурилган (R.Spencer, 2005).

Шунингдек, у исломофобияга йўналтирилган “Муҳаммад уруш пайғамбари”, “Қуръон уруш китоби”, “Ислом уруш дини”, “Ислом мурасасизлик дини”, “Жиҳод тарихи: Муҳаммадан ИШИДгача” каби асарларнинг ҳам муаллифи саналади.

Бу каби ҳолатнинг келиб чиқишига Яқин Шарқ давлатларида кузатилган уруш жанжаллар, террорчи гуруҳларнинг ўз жинойи ҳаракатларини ислом номи билан амалга оширгани сабаб бўлган. Шу билан бирга, айрим мутаассиб шахслар томонидан Муҳаммад (с.а.в.) даврида юз берган уруш билан боғлиқ ҳолатларга ноҳолис баҳо бериш ва Қуръонда келган уруш ҳақидаги оятларни бир ёклама талқин қилиш, “жиҳод исломнинг олтинчи аркони”, деган ёлғон маълумотларни тарқатиш ҳамда амалиётда қўллашга интилиш ҳам муайян маънода шу каби тушунчаларнинг тарқалишига туртки бўлган. Бу каби ҳолатларга чек қўйиш учун, албатта, асл фикхий манбаларга мурожаат қилиш, ислом илмларини ҳолисона ўрганиш ва инсонларнинг диний-маърифий соҳадаги қарашларини тўғри шакллантириш талаб этилади.

Бугунги кунда Ғарб мутахассислари томонидан ислом ҳуқуқи халқаро муносабатларига доир қоидаларни объектив тадқиқ этиш, ислом фикҳи ва муатаассиб гуруҳлар талқинидаги диний қоидаларни бир-бирдан алоҳида ўрганиш ҳолатлари ҳам кузатилмоқда. Жумладан, 2001 йил 11 сентябрда АҚШда юз берган террорчилик амалиётидан сўнг америкалик профессор Яқин Шарқ ва диншунослик фанлари бўйича мутахассис Жон Эспозито “Unholy War: Terror in the Name of Islam” (Муқаддас бўлмаган уруш. Ислом номидан террор) деб номланган асарини нашр этди. Унда террорчи гуруҳлар талқинидаги жиҳод ҳаракатларидан фарқли тарзда ислом ҳуқуқидаги уруш анъаналарининг шаклланиши аниқ тарихий ва сиёсий шароитларда содир бўлганини таъкидлаган.

Профессор Ж.Эспозитонинг таъкидлашича, ислом тарихида уруш билан боғлиқ меъёрларнинг шаклланиши ва моҳиятини ҳисобга олмаслик

ҳамда урушларни тарихнинг муайян даврлари ва у пайдо бўлган халқаро муносабатлар парадигмаси билан боғламаслик гўёки, ислом дини урушни оқлайди, деган тушунчанинг пайдо бўлишига олиб келиши мумкин (Esposito, 2014). Хусусан, баъзи ғарблик мутахассислар томонидан мусулмонлар билан тузилган келишувга хиёнат қилгани учун Бану Қурайза қабиласига нисбатан ислом дини қўллаган ҳукми адолатсизлик, хаттоки, геноцид сифатида баҳолайдиганлар ҳам кузатилади. Лекин Бану Қурайза қабиласининг кескин ҳукм қилиниши билан боғлиқ масалага баҳо беришдан олдин ўша вазият ҳақида объектив ўрганиш зарур бўлади.

Ислом тарихидан маълумки, Муҳаммад (а.с.) “Хандақ жанги”да мусулмонларга хоинлик қилгани ва душманларни қўллаб-қувватлагани учун 627 йилнинг апрел ойида Бану Қурайза қабиласини ўз қалъаларида икки ҳафтадан ортик қамал қилди. Ниҳоят, қабила қамалдан чиқиш ва сулҳ тузишга мажбур бўлди. Шу мақсадда, Бану Қурайза вакиллари қурайзаликлар билан илгари аҳдлашган Авс қабиласининг улуғларидан бўлган Саъд ибн Муозни ҳакамлик қилишини талаб этишди (Мовардий, 1994). Саъд Ибн Муоз эса Бану қурайзалик барча маҳкумларни (жанг қилишга қодир бўлган эркакларни) ўлдиришга буюрди.

Манбаларда бу фармон натижасида қатл этилган эркакларнинг адади турлича, яъни 200–800 нафар атрофида, деб келтирилади (Ҳишом, 1993). Эътиборли жиҳати шундаки, бу ҳукмга қабила вакиллари томонидан адолатсизлик сифатида қаршилик кўрсатилмаган (Armstrong, 2006). Мутахассислар бунга асосий сабаб сифатида мазкур ҳукм Бану Қурайзанинг диний қоидаларига мувофиқ белгиланганини таъкидлаган (Hammidulloh, 1968).

Ислом ҳуқуқида халқаро муносабатларга кўра уруш олиб боришнинг асосий сабаби эътиқодий тафовут эмас, яъни шахс бошқа динга мансуб бўлгани учун у билан жанг олиб бориш талаб этилмайди. Балки уруш олиб боришнинг асосий омили душманнинг тажовузидир. Фақиҳлар бунга далил сифатида Муҳаммад (с.а.в.) томонидан айтилган урушда дахлсизлик мақомини олган беш тоифа вакиллари ҳақидаги ҳадисини келтиришади (ал-Байҳақий, 1994). Унга кўра, аёллар, болалар, кексалар, руҳонийлар ва осифлар, яъни урушга мажбуран ёлланган кўр, қар ва бошқа ногиронлиги бўлган кишилар ўзга дин вакили бўлсаларда, улар билан урушилмайди ҳамда ўлдирилмайди.

Бундан ташқари, фақиҳлар уруш нишонига айланмайдиган тоифаларни қиёс методологияси асосида кенгайтирганлар. Яъни жанг олиб бориш мумкин бўлган томонлар аниқлаштирилиб, бу тоифага кирмайдиганларга қурол билан таҳдид қилинмайди, деганлар (Довуди, 2011).

Аслида, ислом ҳуқуқида, хусусан, ханафийлик мазҳабига кўра, уруш ҳолатини келтириб чиқариш, ўзгаларни жонига қасд қилиш, жанг асносида ҳам аёллар ва болаларга қурол ўқталишдан қайтарилган. Фақиҳлар бу ҳақида Муҳаммад (с.а.в)дан ривоят қилинган ҳадисга мувофиқ беш тоифа вакиллари, аёллар, болалар, кексалар, руҳонийлар ва осифларни ўлдирилмасликка иттифоқ қилишган (Байҳақий, 1994).

Хусусан, “ас-Сияр ал-кабир”да келтирилишича, урушда фақат жангчилар билан жанг қилинади, аёллар, болалар, руҳонийлар, қариялар, ақли заифлар, деҳқонлар, қуллар, кўрлар ва бошқа ҳарбий бўлмаганлар урушда ўлдирилмайди. Муҳаммад Шайбонийнинг қарашларига кўра, аёл киши қурол билан ҳужум қилсагина, мусулмон аскар ўзини ҳимоя қилиш мақсадида унга зарар етказиши мумкин. Агар аёлни қуролсизлантириш имкони бўлса, унга зарар етказиш ҳам мумкин эмас (Шайбоний, 1997).

Бундан ташқари, Муҳаммад Шайбоний аёллар одатда аскарлар сафида урушга чиқмаслиги, душман сифатида бостириб келмаслигини ҳисобга олиб, улар ўлдирилмайди, деб ҳулоса берган. У ўз фикрига Қуръони каримнинг Бақара сурасидаги **“Сизларга қарши жанг қилганлар билан Аллоҳ йўлида жанг қилинганлар”** (190-оят) оятини далил сифатида келтиради (Шайбоний, 1997).

Бу масалада фақиҳларнинг қарашлари ҳар хил. Хусусан, моликий мазҳаби фақиҳларидан бўлган Аҳмад Қарофий (ваф.684/1285) душманлар томонидан бўлган аёл мусулмон аскарини тош билан уриб ўлдириб қўйса, аёлни ҳам қатл қилиш мумкин, деган фикрни билдирган (Қарофи, 1994). Бошқа фақиҳлар ҳам жанглар асносида аёллар билан боғлиқ фикрий ҳолатлар бўйича ўз фикрларини билдиришган. Хусусан, Ибн Қудома “аннаҳо ло тукотил” (улар урушмайдилар), яъни урушувчилар тоифасига кирмайди ва шу сабабли ҳам улар ўлдирилмайди, деб изоҳлайди (Қудома, 1928). Имом Ғаззолий эса аёллар жанг аҳли эмас ва улар жангга ярамайди, деб айтиб ўтган (Ғаззолий, 1997).

Бирок, Имом Шофеий (ваф.204/820) ва Ибн Ҳазм (ваф.456/1064) томонидан қўллаб-қувватланган фикрга кўра душман томонида туриб жангда қатнашган аёллар жизя тўлашдан бош торса, улар ҳам ўлдирилиши мумкин. Аммо, Шофеийнинг қўшимча қилишича, ибодат билан машғул бўлган ва уруш ҳаракатларида иштирок этмаган руҳонийларни нишонга олиш жоиз эмас. Ибн Ҳазм эса жангларда аёллар ва болаларнинг дахлсиз эканини таъкидласада, бошқа тоифаларнинг дахлсизлик ҳуқуқига доир барча ҳадисларнинг саҳиҳлигини қабул қилмаган.

Болаларнинг жангларда иштирокига тўхталган фақиҳлар ёш масаласига алоҳида эътибор қаратганлар. Унга кўра, фақиҳлар болаларга нисбатан дахлсизлик ҳуқуқининг ёш чегараси 15 ёш деб ҳисобалашган. Бунга Муҳаммад (а.с.)нинг Бадр жангида 14 ёшга тўлган бола жангда иштирок этиш учун келганида қабул қилмаганларини далил сифатида келтиришади (Шайбоний, 1997). Эътиборли жиҳати, дахлсизлик ёши масаласидаги фақиҳларнинг тўхтамаи замонавий халқаро ҳуқуқда белгиланган ёш чегараси билан ҳамоҳанг келади. Уруш билан боғлиқ халқаро гуманитар қоидалар ўз ифодасини топган 1977 йил 8 июндаги Женева конвенциясининг I қўшимча протоколида болаларни ҳимоя қилиш учун белгиланган ёш чегарасининг энг кам миқдори 15 ёш деб кўрсатиб ўтилган (Protocol Additional to the Geneva Conventions, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), June 8, 1977, 1949).

Аёллар ва болаларнинг дахлсизлиги борасида фикр билдирган фақиҳлар агар аёл киши урушда жангчи сифатида иштирок этса, унга нисбатан қурол ишлатиш мумкин экани ҳақида айтиб ўтганлар. Бунга далил сифатида “Ҳунайн жанги”да (8/630) мусулмонлардан бўлган аскар аёл кишини қатл қилгани учун Муҳаммад (а.с.) томонидан сўроққа тутилганида, аёл қиличдан фойдаланиб, унга ҳужум қилмоқчи бўлгани ўлдиришга сабаб сифатида келтирилган. Шундай бўлсада, Муҳаммад Шайбонийнинг “ас-Сияр ал-кабир”да келтирган фикрига кўра аёлни зарарсизлантириш имкони бўлса, ўлдирилмаслик керак дейилади (Шайбоний, 1997).

Бундан ташқари, урушда дахлсиз ҳисобланувчи тоифалардан бири – кексалар ҳақида ҳам фақиҳлар орасида фикрлар турличадир. Аввало, неча ёш оралиғидаги шахслар кекса дейилади, деган масала бўйича фақиҳлар ўртасида ихтилофлар кўзга ташланади. Муҳаммад

НАТИЖА

Шайбоний асарларида бу борада аниқ ёш илгари сурилмаган бўлсада, айрим фақиҳлар кекса дейиш учун муайян ёшни белгилаганлар. Жумладан, шофеий мазҳабининг фақиҳларидан бўлган имом Санъоний (1099/1688–1182/1768) шахсни кекса деб аташ учун у камида 50 ёшга тўлган бўлиши керак, деган фикрни илгари сурган. Лекин умумий қараш сифатида шахснинг урушда дахлсиз деб топилиши учун у қурол кўтаришга ярамайдиган даражада кексалик ҳолатида бўлиши ва албатта, уруш жараёнларида иштирок этмаслиги шарт қилинади.

Хусусан, Муҳаммад Шайбоний ҳам бу фикрни қувватлаган (Шайбоний, 1997). Шунга қарамай ханафийлардан фарқли тарзда Имом Шофеий ва Ибн Ҳазм агар кексалар жизя тўлашга рози бўлмасалар ўлдириш мумкин, деган фикрни таъкидлаган (Шофеий, 1962). Ҳанбалий мазҳаби вакилларида саналган имом Шавконий (1173/1759–1255/1839) эса қарияларнинг дахлсизлик ҳуқуқи душман кўшинини қўллаб-қувватлаганда ҳам сақланиб қолади, деган тўхтамга келган (Шавконий, 1952). У Муҳаммад (а.с.)нинг урушда дахлсиз бўлган беш тоифа ҳақидаги ҳадисига таянган. Кўпчилик фақиҳлар эса 100 ёшдан ошган бўлсада, “Хунайн жанги”да (8/630) иштирок этган Дурайд ибн Умманинг мусулмонлар томонидан ўлдирилгани жанг ҳаракатларида қатнашган кексалардан дахлсизлик ҳуқуқи олиб ташланишига далил сифатида келтирганлар (Давудий, 2011). Қариялар масаласида умумий фикр шуки, агар кекса ёшдаги кимса уруш ҳаракатларида иштирок этса, унда дахлсизлик ҳуқуқи мавжуд бўлмайди.

Муҳаммад Шайбонийнинг “ас-Сияр ал-кабир” асарида уруш ва низоли вазиятларда ўзини дин хизматида бағишлаган роҳиблар ва зоҳидлар ҳам дахлсиз ҳисобланиши ҳамда уларга нисбатан қурол кўтарилмаслигига алоҳида тўхталиб ўтилган. Аммо баъзилар ўзга динга эътиқод қилувчи ва шуни тарғиб қилувчи роҳиблар одамларни ислом динидан адаштиради. Шу сабабли улар дахлсиз эмас, деган фикрни айтиб ўтишган. Имом Муҳаммад эса бу масалага тўхталиб, “роҳиблар инсонларни тўғри йўлдан адаштиришга воситачи” деган сўзлар улар жанг олиб бормаса ҳам ўлдириш керак эканини англатмайди. Дин ва эътиқод масаласини Аллоҳнинг ўзи ҳисоб-китоб қилади, энг асосийси, зулмдан сақланиш керак, дея таъкидлаган (Шайбоний, 1997).

Имом Муҳаммад ўз фикрларини Пайғамбар (а.с.)нинг ҳадислари, шунингдек, халифа Абу Бакр Сиддиқ (р.а.) Язид ибн Абу Суфённи кўшинга бошлиқ этиб жангга кузатиш олдидан берган ўнта насихатида руҳонийларни ўлдирмаслик ҳақидаги кўрсатмалари билан асослайди. Шундай бўлсада, аксарият фақиҳлар агар руҳоний ибодатхонани тарк этиб, жангга иштирок этиш учун чиқса, унинг дахлсизлик ҳуқуқи тугатилишига шубҳа қилмаганлар.

Фақиҳлар томонидан уруш билан боғлиқ масалаларда ҳунарманд, савдогар, деҳқон ва чорвадорлар каби ўз касб-кори билан машғул бўлган тоифаларга ҳам қурол билан таҳдид қилмаслик, уларнинг жонига омонлик бериш борасида фикрлар билдирилган. Бу масалада фақиҳлар Муҳаммад (с.а.в.) ҳадислари ҳамда кейинги халифаларининг бу борада тутган йўллари асос қилиб келтирилганлар (Khadduri, 2008). Жумладан, халифа Умар ибн Хаттоб (р.а.) аскарларни жангга юбориш олдидан аскарбошиларга деҳқонларни нишонга олишни таъқиқловчи кўрсатмалар бергани Ибн Рушднинг “Бидоя ал-муҷтаҳид” асарида ривоят қилинган.

Унда келтирилишича, Умар ибн Хаттоб (р.а.) аскарларга қарата, “Ўлжадан ўғирламанг! хиёнат қилманг, болаларни ўлдирманг ва деҳқонлар борасида Аллоҳдан кўрқинглар ва сизларга қарши уруш қилмагунча уларни ўлдирманглар», дея таъкидлаган (Ибн Рушд, 1982). Эътиборлиси шундаки, Умар (р.а.) деҳқонларни нишонга олиш таъқиқланганини билдириш учун “Аллоҳдан кўрқинглар” ибораси билан аскарларга деҳқонларни нишонга олиш зулм эканини эслатган.

Уруш масаласида фикр билдирган фақиҳлар инсонийликка оид яна бир ҳолатга тўхталиб ўтишган. Маълумки, яқин ўтмишда Марказий Осиёда ҳаракатланган айрим экстремистик ва террорчи гуруҳлар томонидан ўз яқинлари, ака-укаларига нисбатан ҳам уруш эълон қилишга даъват этган ҳолатлари кузатилди. Ислом ҳуқуқида эса яқин қариндошлар жангнинг қарама-қарши томонида бўлсалар, мусулмон шахснинг бевосита ўз яқинлари билан жанг қилмаслиги мақсадга мувофиқ, деб топилади. Жумладан, фақиҳлар жанг пайтида мусулмонларнинг душман томонида жанг қилаётган қариндошларини нишонга олишини ёқтирмаганлар, чунки Муҳаммад (с.а.в.) Абу Бакр (р.а.)ни ракиб томонда туриб жанг қилаётган ўз ўғлини нишонга олишдан қайтарган эдилар.

Ислом ҳукукида жангда ўлдирилган душман жасадини қиймалаш ёки жасадга нисбатан қандайдир ҳақоратли ҳолатларни амалга оширишдан қайтарилади. Маълумки, Ухуд жангида (3/625) кўплаб мусулмонларнинг жасадлари, жумладан, Пайғамбар (с.а.в.)нинг амакилари Ҳамза ибн Абдулмуталлибнинг (568-625) ҳам жасади даҳшатли даражада қиймаланган эди. Шунинг учун мусулмонлар ҳам агар имконият бўлса, бу ҳолатга жавобан душманларнинг жасадларини майдалаб, қиймалашга ваъда беришганди. Бироқ, Қуръон каримнинг Наҳл сурасидаги “Агар интиқом олмоқчи бўлсангиз, у ҳолда фақат сизларга етказилган зиён баробарида интиқом олингиз! Агар (интиқом олмай) сабр қилсангиз, албатта, бу сабр қилувчи кишилар учун яхшироқдир” (Наҳл сураси, 126-оят) ояти нозил бўлгач Муҳаммад (с.а.в.) мусулмонларни душман жасадига озор беришдан қайтардилар.

Хусусан, Пайғамбар (с.а.в.) урушга оид кўрсатмаларида: “Ҳоинлик қилманглар ва ўлдирилган жасадни чопманглар” (Анас, 1991) деб насиҳат қилганлар. Абу Бакр ва Умар ибн Хаттоб ҳам худди шундай кўрсатмаларни ўз қўшинларига берганди. Жумладан, Абу Бакр Яманнинг Ҳазрамаут шаҳридаги волийларидан бирига “Жасадни чопишдан эҳтиёт бўлинглар, чунки бу гуноҳ ва жирканч ишдир”, деб ёзган эди (Шайбоний, 1997).

Қолаверса, ислом ҳукукида инсон эмас, ҳатто, ҳайвонларни ҳам қийноққа солиш ва азоблаб ўлдиришдан қайтарилган. Жумладан, Ибн Аббос (р.а.)дан ривоят қилинган ҳадисда қўйини ерга ётқизиб, оёғини унинг юзига қўйиб олиб, пичоғини ўткирлаётган кишини кўрган Муҳаммад (а.с.) уни бу ишдан қайтариб: “Шу ишни сўйишдан олдин қилсанг бўлмайдами? Уни икки марта ўлдиришни хоҳлайсанми?!”, деганлар (Қаҳел).

Ҳадисларда келтирилган мана шундай очиқ кўрсатмаларга асосланиб, кўпчилик фақиҳлар жангларда инсонни азоблаш ва қийноққа солишни қатъий таъқиқлаганлар. Шунингдек, “ас-Сияр ал-кабир” асарида “Мевали дарахтларни кесма, хурмоларни ёқма, тоқларни чопма.., мол, қўйлар ва бошқа ҳайвонларни ейишдан бошқа нарса учун сўйманглар”, деган кўрсатмалар ҳам бор ва Муҳаммад ибн Ҳасан Шайбоний Абу Бакр (р.а.)нинг “Бузғунчилик қилманг, фасод ишларга қўл урманг”, деган сўзларини ҳам келтиради (Сарахсий, 1997). Уруш ва низоли вазиятларда дарахтларни кесмаслик ва жонзотларни беҳудага

сўймаслик ҳақида кўрсатма берган фақиҳлар душман бўлса ҳам унга инсонга хос муносабатда бўлишни талаб қилган.

Хусусан, фақиҳлар томонидан жангда ўлдирилган душман танасини кесиш қораланган (Al-Shawkānī, 1952). Бироқ, кесилган танани ғалаба белгиси сифатида бошқа ҳудудга олиб боришни тақиқлаганлар. Хусусан, бу ишни қоралаган Муҳаммад Шайбоний ўз фикрининг далили сифатида халифа Абу Бакр даврида Рим империяси таркибида бўлган Сурия қўшинлари кўмондони Яннак Битриқнинг боши мусулмонлар томонидан кесиб халифа ҳузурига олиб келинганда бу ҳолатдан қаттиқ жаҳли чиққани ва суннатга хилоф ишдан қайтаргани келтирилади (Шайбоний, 1997). “Ас-Сияр ал-кабир”да келтирилган бу вазият жангда вафот этган инсон танасини кесиш ислом ҳукукида таъқиқланган амалиёт эканига кучли далил бўлиб хизмат қилади.

ХУЛОСА

Ислом ҳукукига кўра, ҳарбий ҳаракатлар тўхтатилгандан сўнг, душман жангчиларининг жасадлари агар улар талаб қилсалар, душманга топширилиши ёки мусулмонлар уларни дафн этишлари керак. Бир қанча ривоятларга кўра, Расулulloҳ (с.а.в.) жасадлар мусулмонларники ёки уларнинг душманиники бўлишидан қатъи назар, ҳар доим ўликларни дафн қилишни таъминлаганлар.

Шунингдек, душманларнинг жасадларини топшириш эвазига бирор нарса талаб қилинмаслиги керак. Хандақ жангида Мадинага бостириб келган Навфал ибн Абдуллоҳ от билан хандақдан сакраб ўтмоқчи бўлганида вафот этди. Мусулмонларга Навфалнинг жасадини эвазига пул таклиф қилинганида, Пайғамбар (с.а.в.) уларга ҳеч қандай эвазсиз топширган. Фақиҳлар уруш жараёнида шу каби суннатларга амал қилишни зарур деб билишган. Фақиҳларнинг бу позицияси биринчи Женева конвенциясининг (1949) 17-моддасига ҳам мос келади (Protocol Additional to the Geneva Conventions, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), June 8, 1977, 1949).

Муҳаммад ибн Ҳасан Шайбоний ҳам “ас-Сияр ал-кабир” асарида уруш ва низоли вазиятларда инсонийлик жиҳатларга алоҳида эътибор берган. Жумладан, уруш ҳаракатларида иштирок этмаган тинч аҳоли вакилларига

тегмаслик, айниқса, аёллар, болалар, кексалар, руҳонийлар каби тоифаларнинг дахлсизлига алоҳида урғу берганини кўриш мумкин (Сарахсий, 1997). Бу эса Муҳаммад Шайбоний ўз қарашлари билан замондан илгарилаб кетганига далолатдир. Чунки, бу қоидалар ҳозирги халқаро гуманитар ҳуқуқнинг ҳам муҳим масалаларидан бўлиб, ХХ асрга келибгина ҳуқуқий ҳимоя остига олинди (А.Саидов, 2001).

Юқоридаги келтирилган маълумотлар ислом ҳуқуқида, айниқса, ҳанафий мазҳабида уруш ва низоли вазиятлар билан боғлиқ масалалар жуда синчковлик билан тадқиқ этилгани ҳамда инсонпарварлик тамойилларининг устун эканидан далолат беради. Жумладан, фақиҳлар томонидан халқаро муносабатларга доир энг мўтабар асар, деб қараладиган “ас-Сияр ал-кабир”да уруш ҳаракатларида бевосита иштирок этмаётган ва ҳарбийларга ёрдам кўрсатмаётган тинч аҳолининг соғлиғига, ор-номусига, обрўсига, кадр-киммати, иззат-нафсига, руҳиятига, мол-мулкига, турар-жойи ва шахсий дахлсизлигига тажовуз қилишнинг таъқиқланиши устувор жиҳат сифатида ажратиб кўрсатилган. Бу эса “ас-Сияр ал-кабир”да қўтарилган масалаларнинг долзарблиги бугунги кунда ҳам янада ортиб бораётганини кўрсатади.

МАНБА ВА АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Protocol Additional to the Geneva Conventions , and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), June 8, 1977, Article 77. (12 August 1949 г.).
2. al-Dowudi., A. (2011). The Islamic Law of War. New York: Macmillan.
3. Al-Qarofī, A. i. (1994). Az-Zahira. Beyrut: Dor al-Garb al-Islām.
4. Al-Qarofī, A. i.-Z.-B.-G.-I.-B. (б.д.).
5. al-Shāfi‘ī. (1962). al-Umm. Bayrut:: Dār al- Āfāq al-Jadīdah.
6. Al-Shawkānī. (1952). Nayl al-Awṭār. Qohira: Muṣṭafā al-Bābī al-Ḥalabī.
7. Anas, M. I. (1991). Muwaṭṭa. Bayrut: Mu’assasat al-Risāla.
8. Armstrong, K. (2006). Muhammad: Prophet for Our Time. London: Harper Collins.
9. Esposito, J. (2014). Unholy War. Terror in the name of Islam. Washington: Audible Studios.
10. Hammīdullāh, M. (1968). Muslim Conduct of State: Being a Treatise on Siyar. Lahore: Muhammad Ashraf.
11. Ibn Rushd, M. i. (1982). Bidāyah al-Mujtahid wa Nihāyah al-Muqtasid. Bayrut: Dār al-Fikr.
12. Khadduri. (2008). War and Peace. Virginia : AMS Press.
13. Qudāmah, I. (1928). Al-Mughnī . Bayrut: Dor al-kutub al-ilmiyya.
14. R.Spencer. (2005). The Political Incorrect Guide to Islam (and the Crusades). Washington: Regnery.
15. Wikipedia. (б.д.). The Genocide of the Bani Qurayza. Получено из <https://exmuslim.org/genocide-of-the-bani-qurayza.html>.
16. А.Саидов. (2001). Халқаро ҳуқуқ. Тошкент: Адабиёт жамғармаси.
17. ал-Байҳақий, А. и. (1994). Сунан ал-Байҳақий. Макка: Мактаба Дор ал-Боз.
18. ал-Ғаззолий, М. (1997). Ал-Восит (Т. 7). Қоҳира: Дор ас-салам.
19. М. Шайбоний. (1997). Ас-Сияр ал-кабир (Т. 4). Байрут: Дор ал-кутуб ал-илмийя.
20. Кахел., А. (б.д.). <http://www.muslim.uz/index.php/maqolalar/item/14020-tabiatni-asrashga-oid-10-ta-ilo-ij-k-rsatmalar>. Получено из Табиатни асрашга оид 10 та илоҳий кўрсатмалар.
21. Мансур, А. (2016). Куръони карим: маъноларининг таржима ва тафсири. Тошкент: Тошкент ислом университети.
22. Мовардий, А. (1994). Ал-Ҳавиюл ал-кабийр. Байрут: Дорул кутуб илмия.
23. Сарахсий. (1997). Шарҳ ас-Сияр ал-кабир. Байрут: Дор ал-кутуб ал-илмийя.
24. Тошқулов, Ж. (2021). Исломда халқаро муносабатларни тартибга солишнинг ҳуқуқий асослари. Тошкент: Complex Print.
25. Ҳишом, И. (1993). Ас-Сира ан-набавийа. Байрут: Муассаса ал-маъориф.

REFERENCES

1. Protocol Additional to the Geneva Conventions, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), June 8, 1977, Article 77. (12 August 1949 g.).
2. al-Dowudi., A. (2011). The Islamic Law of War. New York: Macmillan.
3. Al-Qarofī, A. i. (1994). Az-Zahira. Beyrut: Dor al-Garb al-Islām.
4. Al-Qarofī, A. i.-Z.-B.-G.-I.-B. (b.d.).
5. al-Shāfi‘ī. (1962). al-Umm. Beirut:: Dār al- Āfāq al-Jadīdah.
6. Al-Shawkānī. (1952). Nayl al-Awṭār. Cairo: Muṣṭafā al-Bābī al-Ḥalabī.
7. Anas, M. I. (1991). Muwaṭṭa. Beirut: Mu’assasat al-Risāla.
8. Armstrong, K. (2006). Muhammad: Prophet for Our Time. London: Harper Collins.
9. Esposito, J. (2014). Unholy War. Terror in the name of Islam. Washington: Audible Studios.
10. Hammīdullāh, M. (1968). Muslim Conduct of State: Being a Treatise on Siyar. Lahore: Muhammad Ashraf.
11. Ibn Rushd, M. i. (1982). Bidāyah al-Mujtahid wa Nihāyah al-Muqtasid. Beirut: Dār al-Fikr.

12. Khadduri. (2008). War and Peacye. Virginia : AMS Press .
13. Qudāmah, I. (1928). Al-Mughnī . Bayrut: Dor al-kutub al-ilmiyya.
14. R.Spencyer. (2005). The Political Incorrect Guide to Islam (and the Crusades). Washington: Regnery.
15. Wikipedia. (b.d.). The Genocide of the Bani Qurayza. Polucheno iz <https://exmuslim.org/genocide-of-the-bani-qurayza.html>.
16. Saidov. (2001). Xalqaro huquq. Tashkent: Adabiyot jamg'armasi.
17. al-Bayhaqiy, A. i. (1994). Sunan al-Bayhaqiy. Makka: Maktaba Dor al-Boz.
18. al-G'azzoliy, M. (1997). Al-Vosit (T. 7). Cairo: Dor as-salam.
19. Kahel, A. (b.d.). <http://www.muslim.uz/index.php/maqolalar/item/14020-tabiatni-asrashga-oid-10-ta-ilo-ij-k-rsatmalar>. Polucheno iz Tabiatni asrashga oid 10 ta ilohiy ko'rsatmalar.
20. Mansur, A. (2016). Qur'oni karim: ma'nolarining tarjima va tafsiri. Toshkent: Toshkent islom universiteti.
21. Movardiy, A. (1994). Al-Haviyul al-kabiy. Bayrut: Dorul kutub ilmiya.
22. Saraxsiy. (1997). Sharh as-Siyar al-kabir. Beirut: Dor al-kutub al-ilmiyya.
23. Toshqulov, J. (2021). Islomda xalqaro munosabatlarni tartibga solishning huquqiy asoslari. Tashkent: Complex Print publishing house.
24. Hishom, I. (1993). As-Sira an-nabaviya. Beirut: Muassasa al-ma'orif.
25. M. Shayboniy. (1997). As-Siyar al-kabir (T. 4). Beirut: Dor al-kutub al-ilmiyya.

ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ АКАДЕМИЯСИ
ИМОМ МОТУРИДИЙ ХАЛҚАРО ИЛМИЙ-ТАДҚИҚОТ МАРКАЗИНИНГ
“МОТУРИДИЙЛИК” ЖУРНАЛИ

Мазкур нашр олий ўқув юртлари ва илмий-тадқиқот муассасаларининг профессор-ўқитувчилари, докторантлари, мустақил тадқиқотчилари, магистрантлари, талабалари ва кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

Тахририят фикри муаллиф нуқтаи назари билан бир хил бўлмаслиги мумкин.
Журналдан кўчирма олинганда манба қайд этилиши шарт.

MOTURIDIYLIK

The Maturidiyya - الماتريدية - Матуридизм

2/2023

Бош муҳаррир: **Ж.Каримов**

Муҳаррир: **З.Фахриддинов**

Нашр учун масъул: **З.Арслонов**

Чет тилларидаги матнлар муҳаррири: **О.Сотволдиев**

Дизайнер-саҳифаловчи: **З.Ғуломов**

Манзилимиз: Ўзбекистон халқаро ислом академияси Имом Мотуридий халқаро илмий-тадқиқот маркази,
100011, Тошкент. А.Қодирий кўчаси, 11.

Тел: (+99871) 244-35-47, (+99871) 244-35-36. **Web:** www.maturidijournal.uz

E-mail: info@moturidiy.uz

Нашриётнинг лицензия рақами АИ № 0011. 06.05.2019 йил.

Босишга 27.06.2023 йил рухсат этилди. Бичими 60×84 ¼.

Ризограф усулда босилди. Шартли босма табағи 10,2.

Нашр табағи 10,4. Буюртма № 06.

Баҳоси шартнома асосида.

“Ўзбекистон халқаро ислом академияси ”
нашриёт-матбаа бирлашмаси босмахонасида чоп этилди.
100011, Тошкент. А.Қодирий кўчаси, 11.